

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.545; 343.542.1

С. Г. Кулик

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

У статті подано визначення поняття “кримінологічна характеристика” та її структури. Виходячи із цього, надано кримінологічну характеристику злочинів проти моральності. На основі емпіричних даних проаналізовано доступні кількісно-якісні показники цієї категорії злочинів.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, злочини проти моральності, динаміка, структура, статистика.

Останнім десятиріччям кримінально-правовій характеристиці злочинів проти моральності приділяли значну увагу вченими та фахівцями. На сьогодні проведено чимало досліджень, пов'язаних із суспільно небезпечними діяннями, які посягають на моральність, серед них праці Р. В. Асейкіна І. О. Бандурки, В. В. Вітвицької, Н. О. Горб, С. Ф. Денисова, В. В. Кузнецова, Л. С. Кучанської А. В. Ландіної, В. О. Макарова, С. П. Репецького, О. П. Рябчинської, А. В. Савченка, П. П. Сердюка, О. О. Соловей, Т. А. Шевчук та ін. Загалом учені зосереджували свою увагу на кримінально-правових аспектах цих злочинів, приділяли увагу й кримінологічному аналізу окремих складів злочинів проти моральності, однак до сьогодні відсутня комплексна кримінологічна характеристика суспільно небезпечних діянь, які посягають на моральність.

Метою статті є визначення структури кримінологічної характеристики злочинів проти моральності; характеристика кількісно-якісних показників злочинів зазначеної категорії.

Перед тим, як перейти до кримінологічної характеристики злочинів проти моральності, визначимось з поняттям та структурою названої категорії. Необхідно зауважити, що це питання досі не знайшло необхідного відображення в українській кримінологічній науці, незважаючи на те, що більшість авторів активно оперує цим поняттям. Крім того, питання про її поняття, сутнісний зміст і структуру, а звідси – і про межі цієї характеристики є дискусійним [1, с. 6].

Термінологічно поняття “кримінологічна характеристика злочинів”, як і поняття “кримінологічна інформація”, загалом не може мати іншого тлумачення, ніж характеристика (інформація) значуща у кримінологічному відношенні” [1, с. 7]. В. М. Куд-

рявцев та В. Є. Емінов зазначають, що кримінологічна характеристика – це вихідний етап оптимізації процесів розробки та реалізації заходів запобігання злочинам. Якщо розглядати запобігання злочинності як цілісну систему, то однією її складовою є кримінологічна характеристика, а другою – розробка та реалізація профілактичних заходів. За характером прояву й своєю сутністю кримінологічна характеристика поділяється на суб'єктивні (якості особистості злочинця, мотив і мета злочину, якості особи потерпілого), об'єктивні (статистика злочинів, відомості про соціальні умови (обстановку) злочину (соціально-політична; геополітична; соціально-економічна; час; географія тощо), комплексні (причини злочинів, наслідки злочинів, механізм злочину; обставини, які сприяють злочинам [2, с. 313–314].

У розумінні змісту кримінологічної характеристики погляди науковців можна об'єднати у дві великі групи – ті, хто пропонують скорочений перелік складових, які містять показники математичного характеру, та ті, хто пропонують розширений перелік, у якому до математичних показників додаються детермінаційні та запобіжно значущі ознаки (А. І. Алексєєв, В. О. Глушков, А. Ф. Зелінський, П. М. Коваленко, І. М. Копотун, Б. В. Коробейніков, Н. Ф. Кузнецова, О. М. Литвинов, О. О. Титаренко, В. Б. Ястребов).

У свою чергу, перша група вчених розподіляється на тих, хто обмежується лише кількісними характеристиками власне злочинності, не враховуючи особливості особи злочинця (С. М. Іншаков, І. І. Капєць, Б. В. Коробейніков), та тих, хто включає до неї й показники, які характеризують особу злочинця (І. М. Даньшин, А. І. Долгова, О. Г. Кальман) [13, с. 246–249].

А. С. Лукаш зауважує, що кримінологічна характеристика та її структура повинні відповідати специфіці кожного злочину

(групи злочинів). Виходячи з об'єкта свого дослідження – злочинності проти статевої свободи й статевої недоторканності (зокрема зґвалтування), автор узагальнює, що кримінологічну характеристику цього злочину становлять відомості про рівень, коефіцієнти, структуру й динаміку злочинів, опис особистості тих, хто їх вчиняє, мотиви та цілі їх злочинної поведінки, а також властивостей особистості потерпілої особи, особливостей її поведінки й дані про латентність злочину. При цьому особливу увагу приділяють потерпілій особі, причиною є те, що в групі розглядуваних злочинів потерпіла особа (характеристика особистості й поведінки якої зазвичай не входить до елементів кримінологічної характеристики) іноді сама провокує вчинення злочину, а своєю поведінкою (позитивною чи негативною) нерідко розкриває ті чи інші якості особистості злочинця. Кримінологічна характеристика є невід'ємною від аналізу й оцінювання відносин, які пов'язують злочинців та їх жертв, що має особливе значення для цієї групи злочинів проти статевої свободи й статевої недоторканності [9, с. 13–15].

Особливістю злочинів проти моральності є невизначено широке (неперсоніфіковане) коло можливих потерпілих [14, с. 45]. Унаслідок цього за злочинами цієї групи закріпився статус так званих “злочинів без жертв” [3, с. 289]. Отже, особистість потерпілої особи не є обов'язковим структурним елементом цієї категорії злочинів¹. Таким чином, враховуючи вищезазначену обставину, більшу увагу в кримінологічній характеристиці злочинів проти моральності слід приділити даним про їх латентність (особливо природну).

Враховуючи вищенаведені погляди стосовно структури кримінологічної характеристики, не викликає сумніву, що остання охоплює кількісні та якісні показники, а також характеристику особистості тих, хто їх вчиняє, мотивів і цілей їх злочинної поведінки, дискусійним залишається питання щодо детермінації злочинів, зокрема причин, умов та інших детермінантів. На думку А. П. Закалюка, яку ми повністю підтримуємо, було б штучним та неприродним відокремлювати цю кримінологічно значущу інформацію від кримінологічної характеристики злочинів певного виду та осіб, що їх

¹ Звичайно, подібне твердження не є абсолютним. Аналізуючи злочини проти моральності в кримінально-правовій площині, С. П. Репецький вважає, що потерпілий відсутній у складах злочинів, передбачених ст. 297, 298, 298¹ та 299 КК України. За переконанням ученого, не є потерпілими від злочину також і родичі та близькі, зокрема, померлої людини, якщо це стосується злочину, передбаченого ст. 297 “Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого”. Однак у інших злочинах проти суспільної моральності вчений визначив наявність потерпілого в ст. 300, 301, 302, 303 та 304 КК України.

вчинили. Таким чином, інформація про детермінанти, у тому числі причини й умови вчинення злочинів певного виду, за своєю сутністю та змістовністю є невід'ємною від їх кримінологічної характеристики [1, с. 9].

Підсумовуючи все вищевикладене, а також особливості та специфіку злочинів проти моральності, кримінологічна характеристика останніх повинна включати: характеристику кількісно-якісних показників, а саме: рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку цієї категорії суспільно небезпечних діянь, аналіз особистості тих, хто вчиняє злочини проти моральності, дані про латентність та її причини, а також аналіз детермінантів, зокрема причин та умов вчинення злочинів цієї групи.

Детермінацію вчинення злочинів проти моральності ми розглядали в попередніх публікаціях [7, с. 128–132], тому в цьому випадку зупинимося на кількісній та якісній характеристиці, а також аналізі осіб, які вчиняють злочини проти моральності.

Емпіричною базою дослідження слугували статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України (МВС) (до 20.07.2012 р.)² та Державної судової адміністрації України (ДСАУ). Проблемний аспект статистичного аналізу злочинів проти моральності, який, зокрема, стосується статистичної звітності за лінією МВС, був і залишається в тому, що кількісні показники представлені в ній за розділами КК України. Категорія ж злочинів проти моральності (ст. 297–304 КК України) не виділена в окремий розділ, що не дає змоги прослідкувати їх динаміку в постатейному розрізі або ж загальній масі всіх злочинів проти моральності. Останні представлені в загальній сукупності Розділу XII “Злочини проти громадського порядку та моральності”, який містить два родових об'єкти та об'єднує суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. 293–304 КК України.

Вищезазначений недолік був виправлений після того, як функції розпорядника статистики стосовно зареєстрованих злочинів перейшли до Генеральної прокуратури України (ГПУ). Подані статистичні дані за ф. № 1, затвердженою наказом ГПУ від 23.10.2013 р. № 100, за погодженням з Держкомстатом містять більш деталізовану інформацію стосовно зареєстрованих злочинів окремо за статтями КК України.

Статистичні дані ДСАУ є також більш детальними та надають показники в розрізі статей Кримінального кодексу України про кількість засуджених осіб (ф. № 7).

Крім того, можна зазначити, що певні коливання рівня кількості зареєстрованих злочинів, а також кількості засуджених осіб можуть бути результатом численних змін і доповнень до КК України протягом 2005–2010 рр., у результаті яких були змінені або

² З 20.11.2012 р. розпорядником статистичної інформації стосовно зареєстрованих злочинів є Генеральна прокуратура України.

10 рр., у результаті яких були змінені або доповнені ст. 297, 298, 300, 301, 303, 304.

Злочини проти громадського порядку та моральності є однією з досить численних груп злочинів, хоча у відсотковому співвідношенні ця група значно поступається кількістю злочинам проти власності (Розділ VI КК України), злочинам у сфері наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та іншим злочинам проти здоров'я населення (Розділ XIII КК України) та злочинам проти життя та здоров'я (Розділ II КК України). Середній відсотковий показник частки злочинів проти громадського порядку та моральності серед усіх зареєстрованих злочинів за 2001–2011 рр. становив 4,3%. Так, у 2001 р. він був 4,9%, а у 2011 р. – вже 3,1%. Найбільш високим цей показник був у 2001 р. – 4,9%, 2007 р. – 5,1% та 2008 р. – 4,9% [6, с. 69–70; 10].

Попри той факт, що питома вага злочинів проти громадського порядку та моральності в структурі загальнокримінальної злочинності відносно невелика, одна вона залишається стабільною протягом останнього десятиріччя й не демонструє тенденції до зниження – навіть навпаки. Так, динаміка окремих злочинів (передусім, передбачених ст. 302–304 КК України), за статистикою окремих років, виявляє сплески до 4–5% щорічного зростання [4, с. 298].

Згідно зі статистичними даними МВС України, за 2002–2011 рр. спостерігається відчутне зростання кількості зареєстрованих злочинів проти суспільної моральності (зокрема ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України) – у 23,7 разу; ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України) – у 5,5 разу; створення або утримання місць розпусти і звідництва (ст. 302 КК України) – у 3 рази; сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК України) – у 1,6 разу) [10, с. 115].

Для адекватного уявлення про рівень злочинності потрібні два кількісні показники: про вчинені злочини та про осіб, які їх вчинили. Врахування лише одного з них може дати викривлене уявлення. Це пов'язано з тим, що один злочин можуть вчинити декілька осіб (група). З іншого боку, одна особа може вчинити декілька окремо зареєстрованих злочинів [1, с. 157].

Спробуємо перевірити вищезазначені тенденції до збільшення злочинів проти моральності, звернувшись до інших показників, а саме кількості засуджених осіб упродовж 2005–2014 рр. Таким чином, у 2005 р. кількість засуджених осіб за злочини проти моральності становила 1118 осіб, у 2006 р. – 1143, 2007 р. – 1425, 2008 р. – 1625, 2009 р. – 1695, 2010 р. – 2261,

2011 р. – 1921, 2012 р. – 1912, 2013 р. – 1320, 2014 р. – 1145. Як бачимо, останніми роками вбачається тенденція до зменшення кількості осіб, засуджених за вчинення злочинів проти моральності.

Окремо за статтями динаміка кількості засуджених осіб виглядає так:

- ст. 300 КК України (“Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію”): 2005 р. – 2 особи, 2006 р. – 4 особи, 2007 р. – 10 осіб, 2008 р. – 22 особи, 2009 р. – 22 особи, 2010 р. – 45 осіб, 2011 р. – 38 осіб, 2012 р. – 34 особи, 2013 р. – 24 особи, 2014 р. – 28 осіб;
- ст. 301 КК України (“Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів”): 2005 р. – 130 осіб, 2006 р. – 191 особа, 2007 р. – 321 особа, 2008 р. – 311 осіб, 2009 р. – 371 особа, 2010 р. – 315 осіб, 2011 р. – 241 особа, 2012 р. – 262 особи, 2013 р. – 329 осіб, 2014 р. – 354 особи;
- ст. 302 КК України (“Створення або утримання місць розпусти і звідництва”): 2005 р. – 108 осіб, 2006 р. – 222 особи, 2007 р. – 205 осіб, 2008 р. – 253 особи, 2009 р. – 276 осіб, 2010 р. – 338 осіб, 2011 р. – 244 особи, 2012 р. – 341 особа, 2013 р. – 182 особи, 2014 р. – 189 особи;
- ст. 303 КК України (“Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією”): 2005 р. – 210 осіб¹, 2006 р. – 91 особа, 2007 р. – 87 осіб, 2008 р. – 94 осіб, 2009 р. – 112 осіб, 2010 р. – 110 осіб, 2011 р. – 124 особи, 2012 р. – 79 осіб, 2013 р. – 106 осіб, 2014 р. – 109 осіб.

На особливу увагу заслуговує ст. 304 КК України (“Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність”), що є однією з найчисленніших і за лінією зареєстрованих злочинів, і за кількістю засуджених осіб. Статистичні дані за цією статтею є найбільш повними, що дає змогу порівняти показники зареєстрованих злочинів та засуджених осіб.

Дані МВС свідчать про стабільну тенденцію до скорочення цього суспільно небезпечного діяння: 2005 р. – 2880 випадків

¹ Значний спад кількості засуджених осіб з 2005 на 2006 р. пов'язаний із прийняттям Закону України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією” від 12.01.2006 р., яким запропоновано нову редакцію ст. 303 КК України, яка, на відміну від попередньої редакції (“Проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією”), називається “Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією”. Вищезазначений нормативний акт фактично декриміналізував проституцію, що значною мірою позначилося на кількості засуджених осіб за вищезазначеною статтею у 2006 р.

реєстрації, 2006 р. – 2281, 2007 р. – 2236, 2008 р. – 1982, 2009 р. – 1904, 2010 р. – 1993, 2011 р. – 1946, 2012 р. – 1615 (дані по 20 листопада), 2013 р. – 791.

Статистика ДСА надає нам таку інформацію стосовно кількості засуджених за вищезазначеною статтею: 2005 р. – 176 осіб, 2006 р. – 175 осіб, 2007 р. – 199 осіб, 2008 р. – 226 осіб, 2009 р. – 537 осіб, 2010 р. – 982 особи, 2011 р. – 695 осіб, 2012 р. – 665 осіб, 2013 р. – 358 осіб, 2014 р. – 224 особи.

Таким чином, слід констатувати, що останніми роками кількість зареєстрованих злочинів, передбачених ст. 304 КК України, зменшується, що підтверджується й кількістю засуджених осіб, яка має прямо пропорційну тенденцію до зменшення. На нашу думку, цей факт може вказувати на ефективнішу діяльність правоохоронних органів у розкритті цього виду злочину і, як наслідок, зменшення рівня його латентності.

Необхідно зауважити, що, за офіційними даними МВС та ДСАУ, не завжди адекватно можна визначити реальний рівень злочинів, що вчинені проти громадського порядку та моральності. Дослідження В. В. Кузнецова свідчать, що 51,2% з усіх опитаних громадян упевнені, що кількість цих злочинів, навпаки, щороку збільшується. Це пояснюється певною латентністю вказаних посягань, яка визначається за такими чинниками: складнощі, що виникають під час відмежування таких злочинів від схожих адміністративних правопорушень та інших суміжних злочинів, прогалинами в застосуванні матеріального й процесуального права (виявлено у 5,3% від усіх вивчених судових рішень), відсутність реальних потерпілих від злочинів [5, с. 3].

Наступним обов'язковим елементом кримінологічної характеристики є особа злочинця, яка також виступає центральною категорією кримінологічної науки та є невід'ємною частиною її предмета.

Дослідження, що стосуються кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє злочини проти моральності, були викладені нами в попередніх статтях [8, с. 92–96].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, можемо констатувати, що кримінологічна характеристика злочинів проти моральності має певні труднощі, що, насамперед, пов'язані з відсутністю детальної статистичної інформації щодо кількості зареєстрованих суспільно небезпечних діянь, які посягають на моральність, до 2013 р. Крім того, за статистичними даними не завжди можна адекватно визначити реальний рівень злочинів, які вчинені проти моральності, що пояснюється певною латентністю зазначених посягань. Остання наявна через складнощі, які виникають під час відмежування таких злочинів від схожих адміністративних правопорушень та інших суміжних злочинів, прогалини в застосуванні

матеріального та процесуального права, а також відсутність реальних потерпілих від злочинів.

Незважаючи на той факт, що питома вага злочинів проти громадського порядку та моральності в структурі загальнокримінальної злочинності відносно невелика (у середньому близько 4%), одна вона залишається стабільною протягом останнього десятиріччя й не демонструє тенденції до зниження – навіть навпаки. Так, динаміка окремих злочинів (передусім, передбачених ст. 302–304 КК України), за статистикою окремих років, проявляє сплески до 4–5% щорічного зростання.

Список використаної літератури

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – 712 с.
2. Криминология : учебник / под ред. В. М. Кудрявцева и В. Е. Эминова. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва : Норма, 2009. – 800 с.
3. Криминология / под ред. Дж. Ф. Шелі ; пер. с англ. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 864 с.
4. Криминология: Загальна та Особлива частини : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. – Харків : Право, 2014. – 440 с.
5. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. / В. В. Кузнецов ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2013. – 42 с.
6. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.
7. Кулик С. Г. Детермінація злочинів проти моральності / С. Г. Кулик // Держава та регіони. Серія: Право. – 2012. – № 3. – С. 128–132.
8. Кулик С. Г. Криминологічна характеристика особи, яка вчиняє злочини проти моральності / С. Г. Кулик // Держава та регіони. Серія: Право. – 2013. – № 3. – С. 92–96.
9. Лукаш С. А. Згвалтування: криминологічна характеристика, детермінація та їх попередження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. А. Лукаш ; Нац. юрид. академ. ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2007. – 226 с.
10. Однолько І. В. Криминологічні аспекти захисту моральності в Україні кримінально-правовими засобами / І. В. Однолько // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. – 2012. – № 1. – С. 114–119.
11. Статистична звітність МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua>.

12. Статистичні дані Державної судової адміністрації України (ф. 7) за 2008–2013 рр.
13. Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії “кримінологічна характеристика” / А. В. Тихонова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 8. – С. 246–249.
14. Шалагин А. Е. Преступления против общественной нравственности: уголовно-правовой и криминологический анализ : монография / А. Е. Шалагин. – Москва : Юрлитинформ, 2011. – 256 с.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015.

Кулик С. Г. Криминологическая характеристика преступлений против нравственности

В статье дается определение понятия “криминологическая характеристика” и ее структуры. Исходя из этого, представлена криминологическая характеристика преступлений против нравственности. На основе эмпирических данных проанализированы доступные количественно-качественные показатели данной категории преступлений.

Ключевые слова: криминологическая характеристика, преступления против нравственности, динамика, структура, статистика.

Kulik S. Criminological Characteristics of Crimes Against Morality

The article defines the term “criminological characteristics” and its structure. On this basis, represented criminological characteristics of crimes against morality. On the basis of the available empirical data analyzed quantitative and qualitative indicators of this category of crime. Particular attention is devote to the criminological characteristics of the offender. Establishes a general criminological portrait of person who commit crime against morality.

Criminological characteristics of crimes against morality should include: description of quantitative and qualitative indicators, including: level factors, structure and dynamics of this category of socially dangerous acts, analysis of the individual who commits a crime against morality, data latency and its causes, and analysis determinants, including the causes and conditions of crime that group.

Given the above, we can state that criminological characteristics of crimes against morality has certain difficulties primarily related to the lack of detailed statistical information on the number of registered socially dangerous acts that infringe upon morality, 2013. In addition, statistical data is not always possible to adequately determine the actual level of crimes committed against morality, due to some latency these attacks. The latter occurs because of the difficulties that arise when distinguishing such crimes from similar misdemeanors and other related crimes, gaps in the application of substantive and procedural law and the lack of real victims of crime.

Despite the fact that the proportion of crimes against public order and morality in the structure of common crime is relatively low (on average about 4%), one she has remained stable over the last decade and shows no tendency to decrease – on the contrary. Thus, the dynamics of certain crimes (especially stipulated by Articles 302–304 of the Criminal Code of Ukraine), according to statistics some years, showing bursts of 4–5% annual growth.

Key words: criminological characteristics, crimes against morality, dynamics, structure, statistics.